

загальнолюдських ідей свободи, прав людини, високих моральних цінностей, зокрема, категоричного імперативу, присутнього в душі кожної розумної істоти, тобто, тих ідей, які з такою переконливістю відстоював Іммануїл Кант.

Література

1. Кант І. Критика чистого розуму. Пер. з нім. І. Бурковський. Київ: Юніверс, 2000. 501 с.

Марія Кашуба (Львів)

ДЖЕРЕЛО ТВОРЧОСТІ У ТРАКТУВАННІ І.КАНТА

Феномен творчості здавна цікавив людей, найвеличнішим задумам людства не судилося б здійснитися, коли б людина не навчилася творити, відкривати нове, досі незнане, незвідане. Ученого, що спрагло дошукується істини, й натхненного митця, який утверджує прекрасне, помічене як особливе у навколишньому світі, об'єднує пристрасна жага творення. У творчої людини вирізняємо допитливий розум, глибоке душевне зворушення. Будь-яке наукове відкриття, будь-які художні досягнення й здобутки – все це невмирущі дарунки людського генія. Тільки людині властиво творити, збагачувати отриманий від попередніх поколінь життєвий досвід і вміння вдосконалювати світ.

У наш час феномен творчості особливо актуальний, винятково важливий, адже людина ще ніколи не опинялася в такому тупику. Діяльність людини, наукові досягнення й технічні винаходи призвели до надмірного втручання в природні процеси, непосильного тиску техногенного фактора на біосферу, про що свідчить все активніша помста природи – вчені твердять про значне почастищення природних катаклізмів, які загрожують не тільки життю людей, а й самій планеті Земля. Науково-технічна революція довела людство до ситуації, що загрожує його існуванню як виду живого. У таких обставинах акцентуються сподівання тільки на творчість – віра в те, що людство неодмінно знайде вихід із тупика, що кмітливість геніїв навчить запобігати неминучій катастрофі, як це вже було не раз: згадаймо хоча б екзогамію в первісну епоху, або звичай вирощувати собі

продукти споживання, приручати диких тварин тощо.

Філософія нині активно повертає увагу до проблем, звідки беруться рятівні для людства нові ідеї, як можлива творчість, винахід принципово нового, досі невідомого? Над цим питанням замислювались у всі епохи найвидатніші уми, до яких належить і Імануїл Кант. Він жив у часи Просвітництва, коли феномен творчості набув особливої ваги. Згадаймо хоча б французьких просвітників, в центрі уваги яких опинилися серед багатьох проблем і проблеми виховання нової людини, яка будуватиме нове вільне суспільство, для якої ідеали рівності, братерства й свободи будуть визначальними в її поведінці й прагненнях. Саме тоді утвердилася ідея, що художня творчість, тобто мистецтво, є найкращим дороговказом до моралі, відродилася антична байка, яка чи не найвиразніше втілювала цю ідею. На перший план виступила література, поділена на високі й низькі жанри, яким навіть приписувались певні сюжети. З'явилися теорії про необхідний для творчості художній смак, його виховання, зокрема й цікаві роздуми про генія як джерело творчості. Так, у творі французького абата Жана Батиста Дюбо «Критичні роздуми про поезію й живопис» (1719) знаходимо думку, що сенс творчості як мистецтва полягає у здатності давати чуттєву насолоду й збуджувати пристрасті, а витоки творчого процесу як художньої творчості він пов'язує з потребами людської душі, такими як емоції, почуття, переживання й афекти.

Художня творчість, на думку Дюбо, залежить від генія як природженої здатності людини, але тут мають значення насамперед фізичні умови: клімат, ґрунти, повітря, тілесна будова, звичаї й мораль у суспільстві. Все це впливає на появу й становлення генія. Моральні причини важливі – це суспільний клімат, разом з геофізичними умовами він необхідний для творчості. Дюбо наводить приклад Стародавньої Греції: там сприятливий клімат для життя людини, була демократія, панували мир і спокій, тому й розцвіли різні мистецтва, особливо в класичний період. Він спробував визначити поняття генія, стверджуючи, що генієм називають здатність, отриману людиною від природи, вона полягає у щасливій організації її мозку.

Клод Адріан Гельвецій (праці «Про ум» (1758), «Про людину, її розумові здібності й виховання» (написана 1769, опублікована 1772) не погоджується з Дюбо, який вважав, що для появи генія необхідні особливі кліматичні й геофізичні умови, зокрема у Греції. «Фізичне розташування Греції не змінилося. Чому ж нинішні греки так відрізняються від попередніх?» - слушно запитує Гельвецій і стверджує, що для появи генія як творчої особистості потрібні насамперед сприятливі суспільні умови, моральний клімат, відповідний

державний лад, тобто головна роль відводиться духовним причинам, а не фізичним умовам. Творчість, мистецтво, його зміст, форми й жанри залежать від форм правління і звичаїв народу, вважає Гельвецій. Він привертав увагу до етимології слова «геній», пов'язуючи його з латинським дієсловом *genere*, що означало «виробляти, породжувати, продукувати, отже, творити». Щодо поняття генія як джерела творчості, то у його праці «Про людину...» знаходимо таке визначення: «Геній, на нашу думку, може бути лише витвором міцної й зосередженої на одному мистецтві чи на одній науці уваги. Але до чого зачислити цю увагу? До глибокого нахилу, який відчуваєш до того мистецтва чи тої науки. А нахил цей не є чистий дар природи. Якщо родяться без поняттів, то родяться також і без нахилів. Отож їх можна вважати за набутки, якими завдячуємо становищам, що в них перебуваємо» (Гельвецій Клод Адріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання. Пер. з франц. Валеріан Підмогильний. К.: Основи, 1994. С.38-39.)

Дені Дідро, розмірковуючи про творчість, не надто замислюючись над джерелом творчості, багато уваги приділяв проблемі місця і ролі в суспільстві талановитих людей, професійних майстрів мистецтва, до яких сам належав. Він переконував, що талант не можна отримати у спадок, наче феодальні привілеї. Справжня повага до творчого генія звучить у його порівнянні Расіна з деревом, яке «здійняло свою вершину до небес», а гілки «широко розкинулися». Він запевняв, що воно давало тінь усім, хто до нього приходив, приходять і буде приходити, щоби відпочити біля його величного стовбура. Щоб стати таким потрібним людству творцем, генієм, – на думку Дідро, – треба пізнати життя, потрібна мудрість, велика праця над собою, необхідно стати громадянином, виховати в собі громадянські чесноти, перейматися інтересами суспільства, а також прославляти, увічнювати великі й благородні справи, вшановувати нещасну й оббріхану чесноту, осудити щасливу і всіма шановну ваду, наводити жах на тиранів.

Можна сказати, що проблему творчої особистості, зокрема генія як митця в художній творчості, Кант розглядав у своїх працях не випадково – це була актуальна проблема його часу, епохи Просвітництва. Згадаймо тут принагідно його фразу з відомої статті «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво», де він заявив: «Май мужність керуватися власним розумом!». Так він і вчинив у випадку з проблемою джерела творчості, з оцінкою художньої творчості як витвору генія, висловивши власний погляд. Цікаві думки з цього приводу знаходимо у праці «Критика сили судження» (1790), яка була сприйнята в суспільстві неоднозначно. Канта не зрозуміли навіть теоретики мистецтва – в Німеччині того часу лунали думки про

елітарність художньої творчості (Фрідріх Шлегель, Фрідріх Шеллінг). Вважалося, що Кант обґрунтовує винятковість творчості, відмінність від ремесла, протиставляє поняття генія і натовпу. Зауважимо, що більшість теоретиків були прихильниками аристократично-елітарного змісту теорії творчості, яка наголошувала на протилежності генія і пересічних людей, виділяла винятковість обдарованих творців, переважно вважаючи такими аристократів.

Кант наважився висловити власну оригінальну думку щодо джерела творчості як генія – тв.орчої обдарованості. Можливо, він знав думки французьких просвітників, але, на відміну від них, які вважали генія породженням середовища, чи появу його пояснювали внаслідок вихованих і розвинутих, тобто набутих нахилів (Гельвецій), мислитель не може раціонально пояснити, що таке геній. Говорячи про генія, Кант має на увазі не елітарний, аристократичний, а тільки особливий тип людини, специфічний тип обдарованості, «талант (природне обдарування)», яке може бути у багатьох людей. Подібну думку можна знайти і у Алексадра. Баумгартена. Отже, Кант не протиставляє генія всім решти людям, а тільки виділяє його з натовпу, зокрема відрізняє його працю від діяльності вченого. Він переконаний, що притаманна генієві художня творчість принципово відрізняється від діяльності теоретичного розуму вченого. Створення справді оригінальних і навіть унікальних творів мистецтва вимагає особливих нахилів, яких немає у науковця-природодослідника, натомість у наукового працівника є такі здібності, яких немає у генія-митця.

Унікальність міркувань Канта полягає в тому, що він переконаний у недоступності творчості генія раціональному поясненню. Всупереч просвітникам, які знаходили пояснення майже всіх явищ у лоні природи, для яких художня творчість була наслідуванням правил природи, Кант мислить по-іншому. На його переконання, геній не наслідує жодних правил природи, він сам творить правила, які стають естетичними нормами. Іншим митцям залишається не наслідувати природу, а спостерігати зразки, які сотворив геній. Митець-геній вивищується над всіма людьми, і це слушно, адже його діяльність, наслідуючи «закономірність без закону», настільки унікальна, що й наслідувати її неможливо. Творіння генія – це «приклад не для наслідування», а тільки для спалаху іншої оригінальності в іншого генія. Така специфічна обдарованість як геній і є джерелом творчості. Та закон, за яким творить геній, не є правило розсудку, Кант називає це «природна необхідність внутрішнього характеру», тобто природжена здатність духу. Закони творчості надає сама природа генія-митця. Він є джерелом художньої творчості, тобто він творить прекрасне, здатне зворушити людину, творить щось неповторне, таке, яке може

викликати різні глибокі почуття.

Наслідувати генія, вважає Кант, неможливо, бо його обдарованість є природженою, унікальною здатністю духу, що прописує правила творчості. Ця здатність як геній митця створює художній твір, продукт творчості генія, а справжнє мистецтво можливе лише через геній. На думку Канта, мистецтвом, справжньою творчістю можна вважати тільки твори генія, адже геній – це «влада давати правила», він є «абсолютне творче начало», він безумовно оригінальний. Філософ твердо переконаний, що геній зустрічається тільки в художній творчості, яка має принципово інший характер, ніж теоретична діяльність вченого. Створення унікальних творів мистецтва вимагає особливих нахилів, яких немає у природодослідника, чи іншого науковця. Наука заснована на поняттях, правилах, законах, які передаються від покоління до покоління, їх можна вивчити й треба засвоїти, коли ти вирішив стати науковцем у певній галузі знання. Того, що засноване на понятті, можна навчитися, - переконує Кант. Можна вивчити викладені Ньютоном принципи натурфілософії, але не можна навчитися натхнення, геніальності. Жоден Гомер, чи Віланд, – твердить Кант, – не може пояснити, як з'являються й поєднуються в його голові сповнені фантазій і водночас багаті думками ідеї, тоді як науковець може пояснити кожен свій крок до певного відкриття, навіть його зафіксувати письмово.

При тлумаченні джерела творчості і творчого процесу Кант схильний до містики, він вважає, що геній сам не може описати, ані науково продемонструвати, як він творить свій твір; як природа він дає правило, тому автор твору, яким він зобов'язаний своєму генію, сам не знає, яким чином у нього здійснюються ідеї для цього, і не в його силах довільно чи за планом придумати їх і повідомити їх іншим у таких приписах, які б інших робили здатними творити подібні витвори. Хоча творчий процес для Канта незбагнений та ірраціональний, все ж він вимагає від митця розвинутого смаку й дотримання певних правил. Прекрасне в природі є прекрасна річ, а прекрасне в мистецтві – уявлення про річ. Для сприйняття краси досить мати смак, а для відтворення краси потрібний геній, – вважає філософ.

При спробі пояснення природи генія Кант детально аналізує характерні особливості мистецтва. Воно відрізняється від природи тим, що є результатом діяльності людини, але діяльності особливої – художньої. Хоча теоретична діяльність в науці є людською діяльністю, але вона не є художньою. У теоретичній діяльності заздалегідь відомо, що повинне бути досягнуте, знайдене, відкрите, тут немає чисто творчого моменту, - вважає Кант.

Від себе скажу, що тут можна сперечатися з Кантом, адже багато

відкрити в науці зроблені спонтанно, однак не можна заперечити, що для наукового відкриття потрібна глибока ерудиція, знайомство з доробком попередників, вивчення досягнень у цій галузі, тоді як у художній творчості можна бути завжди оригінальним і неповторним. Так і в філософії – тут можна пропонувати власні пояснення певних явищ і процесів, що й споріднює філософію більше з мистецтвом, аніж з наукою.

У творчості художній, мистецькій, - вважає Кант, - коли навіть відомо, що і як треба робити, то результат досягається не відразу, для цього необхідне особливе вміння й здібності, якими від природи володіє геній. Так мислитель намагається прослідкувати зв'язок між необхідністю й свободою. Оскільки геніальність природжена, то вона пов'язана з природою через необхідність, але оскільки виражається в неповторній творчості, то вона свободна. У генієві перетинається свобода й необхідність як природна необхідність внутрішнього характеру. Правила самодіяльності, вільної творчості генія йдуть не тільки від природи, він не наслідує її витвори, як вважали просвітники, а продукт застосування цих правил має бути і природним, і свободним.

Художню творчість, справжнє мистецтво, – вважає Кант, – треба відрізнити від ремесла. Мистецтво цілком вільне, митець-геній діє за натхненням, а ремесло – це підневільна діяльність для заробітку, наймана творчість, часто вимушене заняття митця. Справжнє мистецтво – це гра, приємне заняття само собою, а ремесло – це робота, праця, підневільне заняття, тому й безрадісне й обтяжливе, воно може приваблювати тільки своїм результатом (здобуттям слави, заробітку, почестей чи прихильності), але для багатьох митців є вимушеним і тому неприємним заняттям.

У часи панування соціалістичного реалізму Канта звинувачували у створенні теорії «мистецтва для мистецтва» (на цю тему є обширна література), ніби він обстоював творчість задля творчості без суспільної заангажованості, як цього вимагали обставини радянської дійсності. Митець у ті часи повинен був порушувати суспільні проблеми, відгукуватися на запити реальності. Кант же був прихильником вільної творчості, в його трактуванні митець не може бути рупором жодних ідей, геній творить із необхідності творити, покликаний внутрішнім духом, природною необхідністю. Заслуга філософа в тому, що він вперше чітко виділив і оригінально визначив поняття генія як джерела художньої творчості, хоча й не надав йому раціонального пояснення. Геній у його трактуванні – незбагнений, це поняття не піддається раціональному аналізу. Він також виділив своєрідність творчого процесу як художньої творчості, наголосив, що праця вченого й праця митця-художника мають свої особливості, тут по-різному

проявляється творча суб'єктивність. Стосовно джерела творчості й творчого процесу Кант поставив проблеми, над якими філософи замислюються донині. Доки існує людство, проблеми джерела творчості й таємниця генія будуть його хвилювати, завжди будуть актуальними.

Ігор Білецький (Харків)

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ МІСТИКИ У ФІЛОСОФІЇ І. КАНТА (НЕОПЛАТОНІЗМ І МЕТАФІЗИКА І. КАНТА)

Імануїл Кант, засновник німецької класичної філософії, який здійснив т.зв. «Коперніканський переворот» у філософії, був далекий від будь-якого містицизму (зокрема містицизму Емануеля Сведенборга, критиці якого він присвятив одну зі своїх ранніх праць) і, вирісши в середовищі лютеранського пієтизму, ставив на перше місце питання етики, обов'язку та благочестя. Однак при цьому він досить таки довго був змушений займатися іншими питаннями, такими як метафізика, логіка, природознавство [2]. Результатом цього (разом із читанням Д. Юма, який пробудив Канта від догматичного сну) стає критична філософія Канта, яка являє собою, якщо висловлюватися мовою філософії ХХ ст., філософію свідомості чи феноменологію, тобто опис того, як працює свідомість у процесі метафізичного мислення, етичного та естетичного аналізу тощо. Основа цієї філософії представлена у «Критиці чистого розуму», яка репрезентує єдино можливу метафізику у формі епістемології. Остання, якщо викладати її коротко, зводиться до тріади сприйняття, розсудку та розуму. Сприйняття сприймає явище, розсудок описує його за допомогою категорій, а розум, який завжди направлений на досягнення єдності, досягає останньої, приписуючи загальні закони описам розсудку чи безпосередньо явищам.

Складна і деталізована система, описана в «Критиці чистого розуму» спиралася на чисельні теорії попередньої філософії, переосмислюючи їх у новому ключі. Зокрема тріаду сприйняття, розсудку, розуму можна знайти у Миколи Кузанського та Плотіна, філософів містичного спрямування. Власне, якщо коротко, то теорія Канта може бути охарактеризована як сциєнтизована версія містичної філософії останніх [1].

Містицизм є підходом, який передбачає наявність чогось невиразимого в чітких поняттях чи просто зрозумілих словах, чогось такого, що можна пережити в безпосередньому досвіді, але що неможливо пояснити тому, хто такого досвіду не переживав (звідси